

VICENÇ M. ROSSELLÓ*

ELS TOPÒNIMS DE MOSSÈN CABANILLES

RESUM

Hom ha escorcollat el mig milenar de topònims de l'àrea catalanoparlant a les *Observaciones del Reyno de Valencia* (1795-97), una tercera part dels quals foren traduïts o adaptats a l'espanyol per A.J. Cabanilles; la resta poden considerar-se lingüísticament catalans, fet que qualifica l'autor com a més respectuós que els seus contemporanis A. Ponç, B. Espinalt o T. López.

La fidelitat toponímica oscil·la entre l'autenticitat (i/o vulgarisme) i la castellanització, sense uns criteris transparents. La fonètica és marcada pel dialecte apitxat i l'ortografia malda per un cert endreçament al qual degué participar algun corrector de la Imprenta Real.

RESUMEN

Se han investigado el medio millar de topónimos del área catalanoparlante en las *Observaciones del Reyno de Valencia* (1795-97), cuya tercera parte fueron traducidos o adaptados por A.J. Cabanilles al español; el resto se pueden considerar lingüísticamente catalanes, hecho que califica al autor como más respetuoso que sus contemporáneos A. Ponç, B. Espinalt o T. López.

La fidelidad toponímica oscila entre la autenticidad (y/o vulgarismo) y la castellanización, sin un criterio estabilizado. La fonética está marcada por el *apitxament* y la ortografía trata de eludir la anarquía vigente, gracias a la probable intervención de algún corrector de la Imprenta Real.

ABSTRACT

Five hundred toponyms have been investigated from the Catalan speaking area found in *Observaciones del Reyno de Valencia* (1795-97), the third part of them were translated or adapted to Spanish by A.J. Cabanilles; the rest of them can be considered linguistically Catalan. This fact qualifies the author as more respectful than his contemporaneous A. Ponç, B. Espinalt or T. López.

The toponymic fidelity moves between the authenticity (and/or vulgarism) and its assimilation to the Spanish language without any established criteria. Its phonology appears marked by the *apitxament* (among other sound changes all the voiced consonants become voiceless) and the orthography tries to avoid the currently in force anarchy thanks to the probable intervention of a prove reader of the Imprenta Real.

* Departament de Geografia. Universitat de València.

Corre la brama entre els lletraferits—i tal volta el mestre Sanchis Guarner en fou una mica responsable—que l'il·lustrat A. J. Cabanilles fou respectuós o fins i tot molt escrupolós amb la toponímia valenciana i, si més no, el seu salvador, quasibé un oracle de consulta obligada. Calia posar les coses al seu punt i per això he despul·lat quasi íntegrament el text de les *Observaciones* pel que fa al territori valencià catalanoparlant, com també els mots corresponents de l'índex. Volia convèncer-me o alliberar-me d'una impressió, precipitada tal volta, a base d'un inventari complet dels topònims que implicaven algun tret característic o problemàtic. Més o menys els que no "s'escriuen igual" en castellà i en valencià.

L'escorcoll abasta més de mig milenar de topònims i, com a primera aproximació, podem dir que mossèn Cabanilles en traduïu o adaptà a l'espanyol un 30 %; la resta, uns 350, poden passar en majoria com a lingüísticament catalans intocats o poc desfigurats.

ASPECTES MORFOLÒGICS

La protesta de fidelitat a la toponímia que fa el nostre autor, paga la pena de transcriure-la:

"Los nombres de los lugares van escritos como hoy día se pronuncian, á excepcion de Murviedro, y algun otro que el uso ha consagrado: lo contrario siempre me ha parecido un abuso perjudicial" (I, p. xii).

Sembla que vol condemnar, per una banda, els arcaïsmes i, per l'altra, les traduccions o adaptacions a l'espanyol, que troba abusives, llevat d'excepcions legitimades per l'ús. Quin ús i de qui? Al temps del mossèn—que sapiguem—no hi havia cap tipus d'"oficialitat"; només la paperassa administrativa emanada de Madrid o coordinada per les autoritats centrals, devia fer un efecte "normalitzador". La diglòssia fàctica d'un país bilingüe ja començaria a formar un clixé en determinats topònims (Morvedre-Murviedro, molt ben format, per cert i de possible arrel aragonesa) de la dualitat.

"Como hoy día se pronuncian" implica, quant als topònims que ens afecten, el respecte a llur forma genuïna i podem suposar que a llur fonètica real; incloses o no les deformacions o alteracions incultes? Anem a pams.

La posició de Cabanilles en l'afer toponímic no era precisament la d'un centralista jacobí. Gairebé gosaria dir que era un austriacista vergonyant, encara que exercís de proborbònic en demografia i economia política (al cap i la fi, en cobrava...). L'episodi d'Ayora a la guerra de successió (II, p. 2) el delata, però manté cautelosament l'oprobios nom imposat de **San Felipe** i només, molt de passada, s'atreveix a escriure una vegada **antigua Xàtiva** (I, 222). No oblidem l'impacte de la Nova Planta (1707): el gran plànol de la ciutat de València executat el 1704 per T.V. Tosca, un il·lustrat de la primera generació, i retolat absolutament en català (ROSSELLÓ, 1992 i 1994), seria publicat devers el 1738 totalment traduït i desfigurat toponímicament. Per una altra banda el nostre il·lustrat també tradueix algun topònim dels Alps, tot citant H.B. Saussure: **la Pèrdida del Ródano** (II, 183).

El dilema castellanització/catalanització

- a) La posició general de Cabanilles davant dels genèrics o mots entenedors que integren els noms de lloc, inclosos els hagiònims, és la traducció al castellà (en contra de l'ús habitual, òbviament). Els casos són nombrosíssims i no els podem referir tots, ni de

molt: **agujas de Santa Agueda** (I, 53), **barranco del Azufre** (II, 155), **boca de infierno** (I, 47; Ullal de Boca d'Infern), **cabezo del Viento** (II, 171), **Canet el Roxo** (I, 30; **Canet lo Roig** al mapa de T. López, 1788), **Cruz de Foyos** (I, 129, mapa), **la Dehesa** (I, 186), **desierto de las Palmas** (I, 42, 51), **fuelle de la Teja** (II, 34, 200), **la fuente Marchante** (II, 277), **estaque de Beltran** (I, 46), **Frayles** (I, 118), **el Grao** (passim), **cabo de la Huerta** (II, 247), **la Isla Plana** (II, 274), **llano del Pozo** (I, 157), **llanura del Arco** (I, 60; el Pla de l'Arc), **Lugar de abaxo, del medio i de arriba** (II, 207; el Poble de Baix = Campell, **Campsiel**, d'Enmig = Fleix, de Dalt = Benimaurell), **el Maestrazgo de Montesa** (I, vi, 1), **(monte) Mediano** (II, 254; Serra Mediana), **Millares, Montalto** (I, 128), **muela de Ares** (I, 75), **rio de los Ojos** (I, 171, 196), **peña Horadada** (II, 8, 151); **la plaza del Salto** (II, 199), **rincon de San Pedro** (II, 147), **rio Seco** (I, 77), **Tenencia de Benifazá** (I, ii, 1), **sierra Helada** (II, 240, 242), **Barranco de Torrente** (I, 185, mapa), **el valle de Uxó** (I, 113; la Vall d'Uixó), **Villajoyosa** (II, 243), **Villamarchante** (I, 150), **Villa-real** (I, 99, 108). No sempre l'autor és coherent i a poques pàgines de distància trobem **el estrecho de las aguas** (II, 133) i **Estrecho de les aigües** (II, 137); **Villanueva de Alcolea** (I, 1, 42, 60, 65), però, **Vilanova** (I, 65, gravat); **Villanueva de Castelló** (I, 177, 201; Castelló de la Ribera), però habitualment **Castelló** i prou.

Mots entenedors que tradueix, sense ser genèrics: **Alquería de la Condesa** (II, 146), **barranco del Arco** (II, 243), **el collado de San Antonio** (II, 121), etc. Molts hagiònims —per no dir tots: **cabo Martín** (II, 216), **nuestra Señora de la Avellá** (I, 27; la Mare de Déu de l'Avellà), **nuestra Señora de la Salud** (I, 33), **Peyron de San Marcos** (I, 7), **el pocito de San Lázaro** (I, 12; el Pouet de Sant Llätzer), **San Antonio** (I, 193), **San Christóbal de Benasal** (I, 60, 76), **sierra de San Julian** (II, 248), **San Mateo, los Santos de la piedra** (I, 244). **San Jorge** (I, 28, 32), tanmateix, conviu amb **San Jordi** (I, 74). Aquesta pràctica castellanitzadora, l'havien seguida abans T. López als mapes de 1762 i 1788 (ESTEVE-BENITO, 1995), B. Espinalt (1784-86) i no menys el mapa de F.A. Cassaus, 1693 (ROSSELLÓ, 1988).

- b) Aproximar-se a la llengua dominant—o dels dominadors—pot fer-se per la via de l'adaptació que segueix unes regles més tost fonètiques o eufòniques per a un suposat castellanoparlant. Per aquesta via el Cavall pot esdevenir **Cabál** (II, 148); Llíria, **Liria** (Cf. ESPINALT, 1784 i PONÇ, 1789); la Mare de Déu de Loreto, **Lorito** (II, 257); Lluçena, **Lucena** (I, 83, 93); Mutxamel, **Muchamiel** (II, 249, 251); Morvedre = Sagunt, **Murviedro**; Orpesa, **Oropesa** (I, 48, perquè n'hi ha una a Castella); Penya-serrada, **Peñacerrada** (II, 249); Vinaròs, **Vinaroz**, **Toga**, **Tuega!** (I, 87, mapa). Al cas de **Peñíscola** (I, 1, 39) Cabanilles anota: "Suele escribirse Peñíscola ó Peníscola, y hasta los Valencianos varían en la pronunciación" (I, 41, nota 2). I encara podia haver afegit Paníscola o Paníscola. T. López (1762 i 1788) ja havia avançat **Peñíscola**.
- c) Un altre tipus d'acomodació a la llengua espanyola, que feu estralls entre els topònims "majors", afecta les terminacions. El nostre il·lustrat n'evita moltes, però no totes, com demostren els següents exemples. 1) *-e* paragògica: **Alfeche** (II, 207; Fleix o Alfleix), **Alicante, monte Almirante** (II, 150), **Caroche, Crevillente, Elche**. Aquesta *-e* de suport final (*Agullente, Calpe...*), segons que han insinuat Esteve i Benito (1995), podia ser cosa dels informants al cas dels mapes de T. López: una conseqüència lla-gotera del complex d'inferioritat dels diglòssics. 2) *-as* en compte d'*-es*: **(las) Uséras** (I, 53, 59, 60, 62), **rio Cãñolas** (I, 220; II, 29), **las Rodanas** (II, 37). 3) *-o* paragògica: **el Pinoso** (II, 262). 4) *-el* en substitució d'*-er*: **Petrél** (II, 256), **Sumacárcel** (I, 200), **Vergél** (II, 207, 211) i **Vivél** (I, 126) que conviu amb **Vibér** (II, 92): el primer figura corregit a

la fe d'errades. La grafia *Vivel* apareix al *Viage* d'Antoni Ponç (1789), erudit valencià conegut de Cabanilles a París, que a propòsit d'una làpida siscentista d'aquell poble, preferia el castellà al llatí. També ho declara amb motiu de la carta del degà Martí (1705) sobre el teatre romà de Sagunt que tradueix. Pitjor encara, renegà del seu cognom valencià Ponç = Ponz per a signar Antonio de la Puente!

La catalanització, tot i no ser freqüent, presenta alguns casos que devien ser d'ús comú a València: **Alboráix** (II, 37, 38) per Alborache, **Castelnou** (II, 49, 84, 87, 116) per Castelnuovo, **la Fontcalenta** (II, 247) per Fuencaliente, el balneari entre Gestalgar i Chulilla, tots en àrea castellanoparlant. Una altra cosa són topònims de zones de transició (ROSSELLÓ, 1986) com **el Cañarét** (II, 24) o **Cova de les Dones** (II, 22), **fuelle Donas** (II, 21).

Autenticitat i/o vulgarisme

L'afany d'autenticitat de mossèn Cabanilles es tradueix d'una manera no gaire sistemàtica en l'ús de les cursives, sobretot en noms de partides —alguna cosa com els mal anomenats topònims “menors”— i accidents puntuals. Així *cap del Aljúp* (II, 274) figura de més a més de **cabo de Santa Pola**. En algun cas important (**Castelló de la Plana**, **peñas del Albir**, I, 240; **Vilafamés**, I, 1, 60) s'atreveix a desafiar l'ús oficial esc consagrat i en molts altres transcriu gairebé fonèticament: **les Argoleges** (II, 34; les Algoleges), **Benaflór**, **Selda y Benarroja** (II, 211; Setla, Mira-rosa i Mirafior = els Llocs), **Benedites**, **antes Benavites** (I, 118), **rio Caldés** (I, 8, 13; Calders), **Corachá** (I, 2,4; Coratxar), **Herbés** (I, 6; Herbers), **Lloc nou de Sen Geróni** (II, 141), **la Madalena** (I, 44), **rio Mangraner** (I, 4) o **de Malagraner** (I, 6), **Monnegre** (II, 188), **Monserrát** (I, 163), **Sen Juan** (I, 177, 180, 206), **Sen Pere** (II, 127, 137), **monte Sigilí** (II, 209), **rio Sote** (II, 57, mapa), **Tanger** (II, 249), **la Torred'en Domenge** i **La Torre d'en Dumenche** (I, 63, gravat), **Vilanesa** (I, 129, mapa) i **Bilanesa** (I, 132, 140, 148), **Villalonga** (I, 177, 180), **Xaraco** (I, 177, 180) i **Xaráco** (I, 211, 212) i no mai Xeraco com equivocadament s'ha imposat fa poc. Vull afegir que la **canada de Ares** (I, 19, 22, 76), pronunciada *canà*, és transcrita correctament.

L'article és consagrat quan cal —malgrat l'estalvi que n'han fet oficialitzacions posteriors: **la Alcora/Alcóra** (I, 93, 95, 96/ 57, 59, 215) guanya a **Alcora/Alcóra** (I, 93/56, només dues citacions), **la Alcudia** (I, 194); **la Salsadella** ix quatre vegades (I, 1, 30, 62, 69) contra una **Salsadella** (I, 62). Cal tenir en compte que la cartografia oficial, la pauta de la qual fou marcada per T. López (ESTEVE-BENITO, 1995) tendeix a l'austeritat en l'ús de l'article, sobretot davant apel·latius.

Les errades i els cultismes

Dos extrems que es poden trobar en una obra tan ambiciosa. El llibre de les *Observaciones* —fóra qui fóra que en corregís les proves— té pocs errors toponímics. (No considerem les incongruències o vacil·lacions ortogràfiques). Així i tot, una anàlisi minuciosa n'ha detectat una quinzena, bona part explicables per transcripció o distracció: **Benitrachél** (II, 222; Cf. T. López, 1762 i 1788, *Benitachel*; una pàgina abans hom llegeix **Benitachéll** “correcte”), **Montúber** (I, 213; *Monte Uber*, López, 1788), **lo Ombría** (I, 216), **Oriols** (I, 132; els Orriols o Horriols), **Ortells** (I, 13, 17), **la Rap** (I, 118; l'Arap). D'altres tenen explicació diversa: **Fontcalenta** (II, 253, 268) i **Font calenta** (II, 175) són ultracorreccions de Fontcalent. **Haín**, **Hain** (I, 106, 115) són transposicions d'*Ahín* —parlarem d'a-

questa *-h-* intervocàlica— o millor Aín. **Llorja** (II, 136, 144, 157) vol aplicar el principi exposat per Cabanilles (II, 136) que totes les /l/ inicials serien /ll/; tanmateix, el conculca estrepitosament a **Lombay** (I, 163, 165; II, 7, 36) i **Lombáy** (I, xi). És obvi que els mots correctes són Lorxa i Llombai. **Carrochá** (II, 152) és una badada per Carroja < la casa roja; **Lanusíá** (II, 234, 237; la Nucia) no té cap ni peus; **el Pont de taules** (I, 197) fa olor de “des-traducció”; **el Pouet de Larbasana** (II, 161) sobta pel canvi vocàlic i perquè el mateix autor escriu correctament Herbasana (II, 333) en una altra pàgina; **rio (de) Vinalapó** (II, 162, 166, 258) és una altra substitució vocàlica, tal volta popular, que ha dut cua.

El vessant culte o, tal vegada, el consell d’algun erudit, l’indueix a escriure **Concentayna** (II, 159), **el monte Hirta** (I, 40, 42; falsa etimologia de la Serra d’Irta) o **Selha de Nuñez** (I, 230; II, 159), inaudita transcripció de Setla de Nunyes.

ASPECTES FONÈTICS

Hom ha dit sovint que el vocalisme del valencià —com de tot el català occidental— és simple i llampant, però això no exclou, a determinades comarques, matisos que poden induir els dubtes. Almenys el circumspecte Cabanilles hi entropessà alguna vegada: **Alfandeguilla** (I, 113) per Alfondeguilla o Fondeguilla, **Almodayna** (II, 15) per Almudaina, **Larbasana** (II, 161) per l’Herba-sana, **Rebosál** (II, 253) per Rabosar o Rabosal, **Sellént** (I, 194, 198, 200; II, 29) per Sallent. L’il·lustrat es va adonar que el vocalisme àton del valencià meridional tenia més matisos i diu a propòsit de **Font rocha** (II, 196), la Font Roja: “Las aa finales se pronuncian allí como ee, y así suena *roche, ame, done*, en vez de *rocha, ama, dona*”.

El tractament de la /i/ semivocal compleix arreu les regles castellanques que coincidien amb l’ús català, figurada amb /y/: **Albayda** (I, ii; II, 122, 130), **Alcoy**, **Aldaya** (I, 158), **Ayelo** (II, 124), **Bayrént** (II, 141), **Biscóy** (II, 161), **Bocayrént** (II, 121, 164), **Foya llarga** (II, 189), **Gayanes** (II, 159), **Gaydó** (I, 60). Enfront d’**Aygües de Busot** (II, 247) i **Aytana** (I, ii; 74), tenim **Aigües vives** (I, 209, 212, 218) i **Aitana** (II, 199): són els dos únics casos on ix del paradigma espanyol, seguit al peu de la lletra per Tomás López.

La qüestió consonàntica —interferida per l’ortografia— és prou més complexa i mala d’interpretar per un escriptor “apitxat” d’oïda, com devia ser el mossèn nascut a València. Aquesta condició (i un fort empelt castellà que l’afermaria) l’impedeix de distingir, a diferència del P. Tosca (1704), els sons labiodental [v] i bilabial fricatiu sonor [b] que acaben més sovint en /b/: la **Abellá** (I, 8; l’Avellà), **Alcocever** (I, 42; arcaisme per Alcossebre), **Bernisa** (I, 222; Vernissa), **Bobalár** (passim; el Bovalar), **Cabés de Corvó** (II, 173; Cabeç de Corbó), **Corvera** (II, 192, 210; Corbera), la **Droba** (I, 212, la Drova), la **Llacoba** (I, 8, 27), la **Roca-corva** (I, 34; la Roca Corba).

La mateixa incapacitat (o desinterès) de discriminació es presenta entre la /s/ fricatiu-va sonora [z] i la /ss/ sorda o la /ç/ [s]. És el mateix cas del culte mossèn T.V. Tosca que vuitanta anys abans *ja* no distingia. Gairebé sempre el dilema es resol per la /s/ simple i alguns cops per la /c/: **Albocáser** (I, 69, 82; Albocàsser), **Alcáser** (I, 161; Alcàsser), **Alcocér** (I, 198), **Benasál** (I, 80; Benassal), **Benetuser** (I, 161; Benetússer), **Benicásim** (I, 50, 99; Benicàssim i Benicassi), **Benisa** (I, iv; II, 222; Benissa), **Burjasót** (I, 147; Burjassot), **el Cabesó** (II, 190, 246), **tosál** (passim, tossal), **Masanasa** (I, 169; Massanassa), **Rosell** (I, 1, 34; Rossell), **Serra grosa** (I, 221), **Vernisa** (II, 214), etc. Si la /c/ sembla estar fora de lloc a **Benicivá** (II, 152), estaria bé a **Parsént** (II, 208, 214) o a **Racó del Sirér** (II, 161, 195; Cirer(er)). Si **Lloréns** (II, 139) no estranya gaire, sí que sobta **los Ivarzos** (I, 62; els Ivarsos).

La /z/ de **Puzól** (I, 129, 136; Puçol) ni d'**Almazóra** (I, 53, 99, 104) és justificable en l'ortografia actual. L'africada sonora [ʒ] dona **Adsaneta** (I, 1, 81, 82; II, 131) i **Adzuvia** (II, 148, 151; l'Atzúbia), dues solucions diferents.

Les palatals africades sorda i sonora [ʃ̠] i [ʒ̠] del valencià "presenten moltes més incidències que en el català oriental" (VENY, 1982), mentre que la palatal fricativa sonora [ʒ] amb prou feines es pot sentir. He maldat per a reunir en tres grups les grafies que corresponen als esmentats fonemes, el tractament dels quals al text de Cabanilles no és mancat d'una certa lògica.

- a) *Palatal africada sorda* [ʃ̠].- La representa gairebé sempre amb el dígraf espanyol /ch/, aleshores no estrany a la nostra llengua: **Bechí** (I, 99, 110), **Chert** (I, 8, 29), **Chilches** (I, 99, 114), **Chivert** (I, 29, 42), **Chodos** (I, 82), **la Font rocha** (II, 196), **Lluchént** (II, 118, 138), **el Portichól** (I, 213, 218), **Puchól** (I, 196). Només n'escapen **Puig** (passim) i **Regagét** (I, 233; el Regatxet).
- b) *Palatal africada sonora* [ʒ̠].- Aquesta consonant que, en bona part del País Valencià, sobretot al territori "apitxat", tendeix a l'ensordiment, és expressada en els topònims de Cabanilles amb els dígrafs /ch/ o /ig/ i també amb /g/ o /j/. Vegem-ne exemples: **Barchéll** (II, 144), **Barcheta** (I, 208), **Chinquér** (I, 106; II, 106), **Machmudella** (I, 61, 64), **Marchuquera** (I, 215); **Barig** (I, vi, 131, 212) i **Baríg** (I, 212; Barx), **Benidoléig** (II, 209), **Calig** (I, 8, 74; Càlig), **Maigmó** (II, 174); **Alginét** (I, 188), **Fageca** (II, 205); **Aljórf** (II, 130), **Castelló de les Jerres** (II, 136).
- c) *Palatal fricativa sorda* [s].- Els dominis valencians septentrionals hi accentuen la iod gairebé arribant al so /is/. Les transicions al migjorn expliquen algunes vacil·lacions del nostre autor, però el dígraf /ix/ constitueix la grafia més reiterada: **Albuixéc** (I, 140), **el Boixar** (I, 2, 4), **Buixarró** (I, 214; II, 140), **Carcaixént** (I, 170, 177, 206; II, 14), **Plá de Paixarella** (II, 198). Però, **Buxerques** (I, 146), **Benegida** (I, 177, 200), **Benijama** (II, 169) i **Patraig** (I, 132).

Anotem, per acabar amb les consonants, el correcte ús que fa de la /q/ en **Alaquás** (I, 158) i **Quart** (I, ix, 158) quan tothom escrivia *Cuarte* o *Quarte* (ESPINALT, 1784); l'alternança -/ch- per a la [k] oclusiva velar sorda final: **Benlloc** (I, 53, 60, 64), p.e., i l'ús assidu de /ñ/ castellana per a [ɲ]: **Cañar del Clot** (II, 145), **Están** (I, 211), **Fortalén** (I, 172, 177, 210), **Ontiñent** (I, 234), **Poliñá** (I, 210); al segon volum reacciona amb una única excepció: **Ontiniént** (II, 118, 121). En aquest punt el seu predecessor T. López (1762) arriba a usar el dígraf /ny/ en *Resalamy*: un informador culte!

ASPECTES ORTOGRÀFICS

Sense poder escatir una sistemàtica coherent, hom veu d'antuvi que Mn. Cabanilles aplica la nova ortografia castellana d'aleshores en la majoria de les ocasions. Així i tot, cal remarcar-ne alguns trets o excepcions. N'és una —però no l'aplica sempre— l'enunciat següent, en què sembla postular una fonètica figurada per a espanyols:

"Quando los nombres valencianos empiezan por *l*, se pronuncian como si la tuvieran doble, v.g. Lorja, Luchént se pronuncian Llorja, Lluchént. Los escribo con dos *l*, para que los que no saben el idioma valenciano los pronuncien como corresponde" (II, 136).

- a) M'agradaria aclarir la idea cabanillesiana de l'ús de majúscules i minúscules, que deu venir-se amb el concepte de nom propi-comú i s'implica amb una inconscient distinció entre topònim "major" (més o menys oficial) i "menor". Els "menors", per a començar, no han arribat a l'índex alfabètic de l'obra. En una primera aproximació veiem que els genèrics¹, especialment els traduïts al castellà, van en minúscula: **barranco del Abellanar** (I, 12), **sierra de Alédua** (I, 209), **rio Caldés** (I, 8), **tosál del Fontanár** (I, 85), **foya del Bobalár** (II, 168), **cabo Negre** (II, 217), etc. En aquests casos el segon element —siga propi o comú— sol aparèixer immutablement en majúscula. Ara, també podem trobar genèrics al davant, en majúscula: **Cabés de Corvó** (II, 173), **Coll de la Garrofera** (I, 56), **Cova alta** (II, 15, 129), **la Font rocha** (II, 196), **Foya llarga** (II, 189), **Pas del pobre** (I, 209), **Pla de les coves** (II, 182), **Serra grossa** (I, 212, 220, 234), però **Serragrosa** (II, 117, 127). La majoria, com es veu, duen el segon element en minúscula.

Sense ser estrictament apel·latius o genèrics —un concepte del que es podria discutir llargament—, hi ha mots inicials que figuren en minúscula adesiara: **portillo de les aigües** (I, 209), **la canada de Ares** (I, 22), **los estrets del Bellestar** (I, 3). Tot plegat suggereix que Cabanilles no seguia una norma fixa o que l'anava canviant al llarg de l'elaboració i publicació del seu treball (1792-97). En algun moment sembla que no admet dos mots en majúscula dins el mateix topònim, com si fóra una qüestió d'equilibri: **Aigües vives** (I, 212), **cap del Aljúp** (II, 274), **Costera de la basa** (II, 182), **la Llosa de ranes** (I, 222). Hi ha excepcions, però: la major part dels topònims municipals composts —**Castell de Cabres** (I, 2), **Castelló de les Jerres** (II, 136), p.e.— o els que porten un antropònim: **Ayelo de Malferit** (II, 122), **Cantál de Arnáu** (II, 172). No ens afanyem, tanmateix, a concloure perquè ens resten casos com **Cañar del Clot** (II, 145) o **barranco de les moles** (I, 30), contradictoris. El cartògraf T.V. Tosca (1704) tampoc tenia regles: sembla que un mot en majúscula li impedia que d'altres en portassen: *c. de la draperia del Bisbe, c. dels Tints de olleta* (ROSSELLÓ, 1992).

- b) Pel que fa als topònims composts, hom pot trobar a les *Observaciones* ambdues solucions, l'aglutinació i l'ús del guionet, sense una orientació clara: **Cabésbort** (I, 148), **Peñallisa** (II, 129), **Poblallarga** (I, 232, que conviu amb **la Pobla llarga**, I, 177), **el Poubanc** (II, 257), **Pouclar** (II, 122), **Puigcampana** (II, 200, 242), **Ribaroja** (I, 150), **Tabernesblanques** (I, 147), **Torreblanca** (I, 65, 67) i **Torre-blanca** (I, 46), **Tospelát** (I, 149), **Vintycinc** (II, 127); **la Alquería-blanca** (I, 118; a l'índex elimina el guionet), **Cinc-torres** (I, 13, 22; a l'índex **Cinc-torres**), **el Mas-cremat** (I, 32), **Mas-d'en Roda** (I, 2), **el Mont-mirá** (I, 95), **la Pobla-tornesa** (I, 50), **el Puig-vert** (I, 38), **Ribes-albes** (I, 97), **la Roca-córva** (I, 34), **Torres-torres** (I, 126; Ponç, 1789, escrivia *Torrestorres*), **Val-Sarguera** (I, 2). Gosaria afirmar que l'ús del guionet, li vé a Cabanilles de la seua formació francesa.
- c) Igual podríem dir de l'apòstrof que només he trobat a l'elisió de la preposició *de*, i encara, en casos ben comptats: **Callosa d'en Sarriá** (I, 64; II, 201; en altres exemples **de en i den**), **Mas-d'en-Roda** (I, 2), **tollet d'en nou** (I, 4), **la Torre d'Emborsora** (I, 80), **la Torre-d'en Domenge** (I, 60), **Val d'Osera** (I, 83, 85). Tots els esments, menys l'últim, amb l'article personal *en*. A les taules botàniques també trobem apòstrofs: *Loëflingia*

¹ Quan diu "...punta llamada de la Cueva", p.e., emfatitza el concepte de genèric.

d'España (II, 324), *espiga-d'aigua* (II, 326), *Bufera qu'adorm* (II, 327) i l'inefable *ornitogal d'otóny* (II, 328). Al botànic valencià V. A. Lorente (1798) no li caigueren bé els apòstrofs. El mateix any 1795 M.A. Orellana utilitzava apòstrofs i accents en el folletó *Catálogo y descripció d'els pardals de l'Albufera de Valencia*, però en un segon catàleg de peixos (1802), imprès per la Viuda de Martín Peris, posa aquesta nota final: "No se ha observado la mas propia ortografia de la Lengua Valenciana por faltar en la Imprenta los apóstrafas, y las cc con zedilla". Paga la pena remarcar que les reticències de Lorente no es refereixen únicament als apòstrofs, sinó que presenta un autèntic programa ortogràfic:

"lo primero que he extrañado... es el *nuevo género* de escritura valenciana, que como si ésta fuese tambien planta, ha descubierto, y puesto ya en práctica como modelo"....

inclosa la innovació que comentem.

"uso de los apóstrofos franceses que ha introducido..., siendo así que la lengua Valenciana, nunca los ha conocido" (1798, 4 i 5).

És probable que Cabanilles fóra l'introduïdor de l'apòstrof a la llengua catalana a través dels botànics rossellonesos, Quer i Bernades, que el precediren al Jardín Botánico de Madrid. No és massa fantàstic pensar en qualque llista de noms vulgars de plantes, d'on procedirien determinats "catalanismes" lèxics o ortogràfics.

- d) L'ús de l'hac intervocàlica en funció hiàtica, segons que sembla, era un costum generalitzat del que he localitzat quatre topònims, tres dels quals —casualment— són àrabs: **Alfahuir** (II, 141), **Benihumeya** (II, 150), **Lahuar** (II, 148, 208) i **Trahiguera** (I, 28, 32). Despuig al mapa de Mallorca de 1785 (ROSSELLÓ, 1975) no l'usa. La lletra /ü/ amb dièresi tampoc apareix gaire als textos cabanillesians: **Aigües vives** (I, 42) conviu amb *les aigues* (I, 205), **Annagüir** figura a l'índex mentre que el text posa **Annaguir**; **la Creüeta** (II, 109, 115) fa un ús sobrer de la dièresi, tal volta per a expressar el reforçament /cregüeta/.
- e) Les regles d'accentuació gràfica es basen en l'ús exclusiu de l'accent agut. De l'únic cas de circumflex que anote, **Lloixâ** (II, 249), no n'he pogut escatir la raó. Els mots aguts són accentuats gràficament sempre, tant si acaben en vocal: **Roglá y Corverá** (I, 244), **Novetlé** (I, 223), **Catí** (I, 24), **Sorió** (I, 223), o diftong: **Rubáu** (I, 119), com si acaben en consonant o grup consonàntic: **Carrascál** (II, 161), **Alberíc** (I, 181), **Carlét** (I, 166), **Segárt** (II, 45), **Benidoleíg** (II, 209), **Carcaixént** (I, 206), etc. Aquesta conclusió és clara si ens refiem de l'índex on el mossèn degué voler racionalitzar una autèntica anarquia ortogràfica de la qual no escaparen, si més no, **Alboy** (I, 206), **Alcoy** (II, 192) i **Benaguacil** (I, 150). Dins el text, nogensmenys, en trobem molts més casos com el **Mas-cremat** (I, 32), **Herbeset** (I, 6), **Lahuar** (II, 148), **rio Mangraner** (I, 4), **Miralcamp** (I, 102), **el Molinell** (I, 81), **Capicorp** (I, 46), **Benlloc** (I, 53), la majoria del volum primer. No oblidem que els assajos anteriors d'accentuació sistemàtica, com els esmentats de Carles Ros (1733) o contemporanis de M.A. Orellana (1795), no reeixiren.

Les paraules planes en general no porten accent gràfic, si ens guiem per l'índex de l'obra, excepte les acabades en *-er*, p.e. **Alásquer** (I, 197), que sempre estan marcades,

fora de **Benetuser** (I, 161), **Lliber** (índex) i **Monduber** (I, 212). Llevat d'aquesta "regla", les vacil·lacions i contradiccions són nombrosíssimes entre índex i text, en diverses parts del text i alguna vegada a la mateixa pàgina. Hi ha una certa tendència a accentuar les planes acabades en vocal, sobretot en -a: **Alfafára**, **Fanzára**, **Benigémbla**, **la Alcóra**, **Almazóra**, **Aytána** (tot i que aquestes tres presenten les dues formes); **Benifáto**, **Cárbo**, **Xaráco** (també **Xaraco**); **Beniférri**, **Beniméli**, **Benisili**. Els casos com **Gandía**, **la Ollería** deuen voler trencar el diftong. Resten encara exemples escadussers com **Ráfol**, **Benicásim** (I, 50)/**Benicasim** (I, 47), **Cabánes** (I, 60)/**Cabanes** (I, 1, 55, 87), **Chílches** (índex)/ **Chilches** (I, 113), etc. Ni l'economia gràfica ni el paper diacrític romanen clars.

Finalment els mots esdrúixols, que tradicionalment han estat accentuats tant en català com en castellà, solen seguir la regla: **Alcántara** (I, 200), **Alédua** (I, 165), **Bétera** (I, 149), **Cañolas** (I, 205), **Carrícola** (II, 132), **Dénia** (II, 208), **Énova** (I, 203), **Líria** (II, 51), **Náquera** (índex, però **Naquera**, I, 122). Tot i això, hi ha punts escapats: **la Adzuvia** (II, 148), **la Alcudia** (I, 194), **la Llacoba** (I, 8, 27), **Salvasoria** (I, 8, 27), **Segarria** (I, 219; II, 208, 22). La majoria no *caldría* accentuar-los en espanyol.

El mapa de T. López de 1762 només consigna 6 topònims accentuats; n'és un *Río Servól*. El de 1788, en canvi, en té 44 casos, tots oxítons, acabats en vocal o en vocal seguida d'-s. No és una norma absoluta (n'escapen *Villafames*, *Bexis*, *Vinaros*...), però devia de tractar de seguir les directrius de l'Acadèmia de la Lengua. Les títols són agudes sempre (ESTEVE-BENITO, 1995). Carles Ros (qualificat d'ignorant pels Maians i, probablement, com a conseqüència, per Cabanilles) fou el primer gramàtic (*Tractat de adages y refranys valencians...*, 1733) que distingí les *ee* i *oo* obertes de les tancades, usant només l'accent greu per a les tancades. El 1768, però, a l'edició de la *Rondalla de Rondalles* de fra Lluís Galiana, emprà el sistema "actual" d'accents aguts (´) i greus (˘). L'accent, de més a més, li serví per a diferenciar els homògrafs no homòfons i per a recalcar el seu culte als monosíl·labs (SEGARRA, 1985).

- f) Quina idea discriminadora tenia Cabanilles quan posava un topònim o part d'ell en cursiva? Em sent incapaç, no ja de contestar la qüestió, sinó també d'ensumar una hipòtesi. Alguna vegada ho devia fer per tipisme o genuïnitat, d'altres per a justificar la inclusió del valencià en un text castellà; tercerament per a salvar la "incongruència" d'un genèric no traduït. Vegem-ne exemples: *el Capurrucho* (I, 233), *el Estrét de Cardos* (II, 223); *Cova alta* (II, 129; en canvi, en redona a II, 15), *els Palmárs* (II, 213); *cap del Aljúp* (II, 146), *Serreta llarga* (II, 256), *Tosál de les banderes* (II, 237). Gairebé tots els exemples pertanyen al volum segon i compleixen la norma d'alternar un component en majúscula amb l'altre en minúscula.

CONCLUSIONS

Sense comparar els materials procedents del buidatge de l'obra impresa amb els manuscrits que es conserven al Jardín Botánico de Madrid, hom no pot pronunciar-se definitivament sobre la mentalitat toponímico-lingüística d'A.J. Cabanilles². Cal ponderar

² En aquest mateix volum Francesc Esteve fa una acurada anàlisi de la toponímia del mapa del regne, encartat al primer volum de les *Observaciones*. Contra el que podíem esperar, hi ha diferències pregones entre el material toponímico del text i el cartogràfic, que tampoc no coincideix amb el de López de Vargas. Això em reafirma en la hipòtesi d'un corrector d'impremta (de la colla dels Montfort?), infiltrat a la Imprenta Real.

el probable paper d'un impressor-editor més o menys escrupolós i conscient o d'algun corrector —catalandòfon?— interposat. Les *Observaciones* tenen poques errades d'impressora (n'esmnen una dotzena en tots dos volums); altrament, vacil·lacions ortogràfiques, canvis —o manca— de criteris, sí que n'hi ha a balquena. Les *normes* castellaneres (l'*Ortographía* de l'Academia havia eixit el 1741) estaven en procés d'implantació.

Malgrat l'emfàtica declaració de l'autor que els topònims van escrits com es pronuncien aleshores, n'hi ha un terç que, en una anticipació d'oficialitat o jacobinisme, foren traduïts. Ja ho havien fet d'altres autors, abans, com Escolano. Es tracta de genèrics i hagiònims, sobretot, i d'adaptacions eufòniques per a oïdes espanyoles o... castellanitzants. El buc del material toponímic és autèntic —conserva l'article quan cal, p.e.— i de vegades vulgar; hi ha més vulgarismes que cultismes o arcaïsmes. En això es diferencia del *nouator* (!) T. V. Tosca (1704).

Si el vocalisme pot considerar-se correcte, el consonantisme dels sons problemàtics pateix d'apitxament i castellanització. També és castellana a tota ultrança l'ortografia, encara que hi trobem concessions a l'"idioma valenciano" en el maneig de majúscules i minúscules, accentuació diacrítica, ús esporàdic de l'apòstrof i el guionet on sembla haver-hi inspiració francesa.

Mossèn Cabanilles, clergue racionalista, nauralista escèptic, ètic quasi jansenista, arbitrista i conservador, era ensems un il·lustrat avançat i un tradicionalista resistent. La llengua materna no era el seu fort, però al costat dels altres erudits contemporanis (PONÇ, ESPINALT, LÓPEZ), fou un purista i un patriota.

Sineu, 25 d'agost de 1996

BIBLIOGRAFIA

- BALDINGER, K. (1989): Cavanilles 1797 et la lexicographie catalane. *La Corona de Aragón y las lenguas románicas. Miscelánea en honor de Germà Colon*. Tübingen, G.N. Verlag. Cf. pp. 339-347.
- BALSALOBRE, P. i J. GRATACÒS, eds. (1995): *La llengua catalana al segle XVIII*. Barcelona, Quaderns Crema. 589 pp.
- CASANOVA, E. (1995): La llengua a València. Balsalobre, P. i J. Gratacòs (eds.). *La llengua catalana al segle XVIII*. Cf. pp. 387-425.
- ESPINALT, B. (1784-86): *Atlante español. Reyno de Valencia*. Madrid, H. Santo. Tres volums. Edició facsímil amb introducció de V.M. Rosselló. València, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, 1988.
- ESTEVE, F. LL. i M.A. BENITO (1995): Els mapes del Regne de València de Tomás López (1762 i 1788). Recull i estudi dels topònims. Rosselló, V.M. i E. Casanova (eds.). *Materials de Toponímia*, I. València, Universitat de València. Cf. pp. 245-255.
- FAUS, A. (1995): *Mapistes. Cartografia i agrimensura a la València del segle XVIII*. València, Edicions Alfons el Magnànim. 370 pp.
- FAUS, A. (1997): Consideraciones en torno a las fuentes cartográficas de las *Observaciones sobre el Reyno de Valencia* de Antonio José Cavanilles. *Cuadernos de Geografía*, 62.
- LORENTE, V.A. (1797): *Carta I. Dirigida a don Agustín Juan y Poveda, Catedrático Director del Real Jardín Botánico de Cartagena... sobre las Observaciones botánicas que ha publicado D. Antonio José Cavanilles*. València, J. Estevan. 27 pp.
- LORENTE, V.A. (1798): *Carta II dirigida a don Agustín Juan y Poveda... sobre las Observaciones*

- botánicas que ha publicado D. Antonio José Cavanilles*. València, J. Estevan. 27 pp.
- MATEU, J.F. (1995): Cavanilles i l'ofici il·lustrat de viatjar. *Les Observacions de Cavanilles dos-cents anys després*. València, Bancaixa. Vol. I: 15-55.
- MIRACLE, J. (1976): *Història anecdòtica de l'ortografia catalana*. Barcelona, Ed. La Paraula Viva.
- PONZ, A. (1789): *Viaje de España*. T. IV. 3ª edició. Madrid, Viuda de Ibarra.
- ROS, C. (1733): *Tratat de adages y refranys valencians y practica pera escriure ab perfecció la Llengua Valenciana*. València, Hereu de V. Cabrera.
- ROSSELLÓ, V.M. (1975): Els criteris toponímics al mapa de Mallorca del cardenal Despuig (1785). El litoral. *Homenaje al Dr. J. Reglà*. Vol. II. València, Universitat de València. Cf. pp. 119-131.
- ROSSELLÓ, V.M. (1984): Notes toponímiques sobre el mapa de Mallorca del canonge Despuig. *Miscel·lània Sanchis Guarner*, I. València, Universitat de València. Cf. pp. 309-315.
- ROSSELLÓ, V.M. (1988): El mapa del regne de València de Cassaus (1693). La seua filiació i descendència. *Homenatge al doctor Sebastià Garcia Martínez*. Vol. II. València, Generalitat Valenciana, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència. Cf. pp. 177-199.
- ROSSELLÓ, V.M. (1992): La toponímia urbana de València de 1704 segons el plànol de Tomàs Vicent Tosca. *Congrés d'Onomàstica. XIII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica. Actes*. Barcelona, Societat d'Onomàstica. Cf. pp. 37-69.
- SEGARRA, M. (1985): *Història de la normativa catalana*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana. 222 pp.
- VALLÈS, I. (1983): Aproximació a la "Descripción del Reino de Valencia por Corregimientos", de Josep Joaquim Castelló. *Cuadernos de Geografía*, 31: 161-172.

Rubio, R. (1905)
Model original en escaiola del bust de Cabanilles, conservat al Jardí Botànic de la Universitat de València.